

En vendeltida brandgrav och romartida boplatslämningar

En fjärrvärmeledning mellan Kolbäck och Hallstahammar

Antikvarisk kontroll

Amsta 1:36, Kolbäcks-Vallby 1:93
Kolbäck socken
Västmanland

Anna-Lena Hallgren

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund.....	7
Topografi och fornlämningsmiljö.....	7
Syfte.....	8
Genomförande och metod.....	8
Analyser.....	8
Undersökningsresultat.....	9
Brandgraven.....	9
Boplatsanläggningar runt om impedimentet.....	11
Fynd.....	11
Dateringar.....	12
Sammanfattande avslutning.....	14
Referenser.....	15
Tekniska och administrativa uppgifter.....	16
Bilagor	
Bilaga 1. Schaktlista.....	17
Bilaga 2. Anläggningslista.....	17
Bilaga 3. Fyndlista.....	17

ISSN: 1653-7408
ISBN 10: 91-85591-17-3
ISBN 13: 978-91-85591-17-6

Figur 1. Utdrag ur den digitala Gröna kartan med undersökningsområdet markerat med en röd ring. Skala 1:50 000.

Inledning

Under två dagar i slutet av maj och början av juni 2005 genomförde Västmanlands läns museum en antikvarisk kontroll i samband med att en fjärrvärmeledning skulle läggas ner mellan Kolbäck och Hallstahammar. Den nya ledningen följer till stora delar den östra av de två vägar som går mellan Kolbäck och Hallstahammar. Längden på den nya fjärrvärmeledningen uppgår till närmare fem kilometer. Endast en kortare sträcka av schaktarbetet berördes av den antikvariska kontrollen. Vid Amsta, strax norr om Kolbäck, var ledning planerad intill ett område med mycket fornlämningar. Här ansågs risken vara stor att icke synliga lämningar kunde komma att beröras av schaktningen varför länsstyrelsen tog beslut om en antikvarisk kontroll.

På och runt om ett impediment mitt på den aktuella sträckan påträffades fornlämningar i form av en brandgrav samt ett flertal härdar och enstaka stolphål. När det stod klart att det fanns gravar på det aktuella impedimentet beslutade exploitören efter samråd med länsstyrelsen och läns museet att istället dra ledningen runt impedimentet.

Trots att graven inte undersöktes togs några brända ben ifrån den i syfte att datera anläggningen. Resultatet visade på en datering till vendeltid. Kolprov från en av de undersökta boplatsanläggningarna i åkern utanför impedimentet daterades till romersk järnålder.

Arbetet utfördes på uppdrag av MälärEnergi AB efter beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län (Lst dnr:431-2068-05, daterat 2005-03-31). Det arkeologiska fältarbetet utfördes av Västmanlands läns museum medan rapporten har utarbetats av Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen vilka övertog arbetet i april 2006.

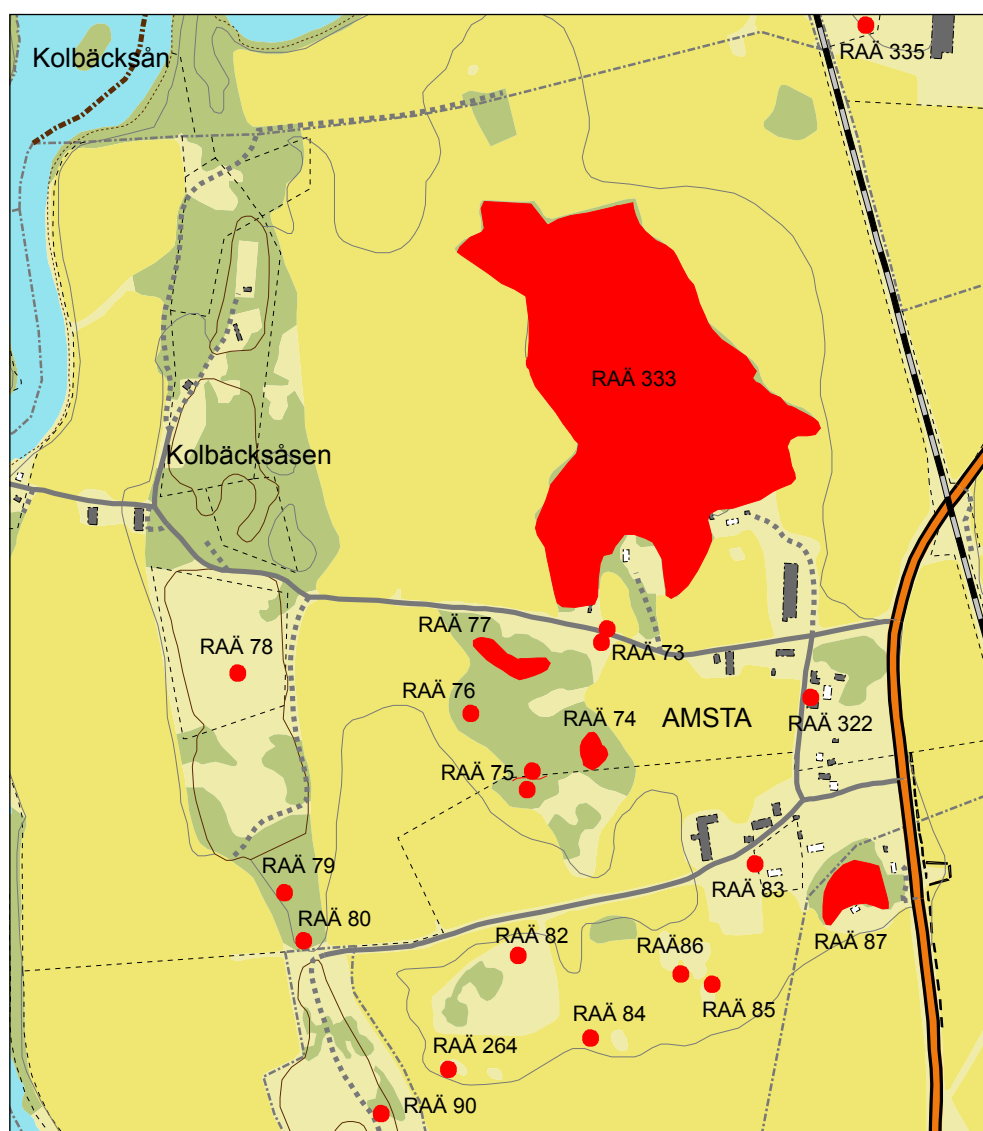

Figur 2. Utsikt över den södra delen av undersökningsområdet. I bakgrunden, till höger, syns delar av Kolbäck's siluett med bland annat kraftvärmeverket dit den nya fjärrvärmeledningen skulle dras. Gården i bakgrunden är Vallby. I ett av schakten längst bort i bild påträffades en del av en oval eldslagningssten. Fotot är taget från den södra kanten av det impediment där brandgraven påträffades. Fotograferat från norr. Foto: Anna-Lena Hallgren, VLM.

Bakgrund

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet är beläget mindre än en kilometer norr om Kolbäck. Omkring 700 meter väster om undersökningsområdet löper Kolbäcksåsen i nordsydlig riktning. Direkt väster om åsen flyter Kolbäckån. Fornlämningsmiljön i anslutning till åsen är rik på lämningar, framförallt i form av gravar och gravfält. Både norr och söder om Kolbäck har åsen till stora delar grävts bort i samband med omfattande täktverksamhet, något som i hög grad decimerat antalet bevarade gravar och gravfält. Under 1960- och 70- talet ägde en rad arkeologiska undersökningar rum till följd av exploateringen av åsen (se t ex Linderot 1968, Magnusson 1974). Flera hundra gravar undersöktes under

Figur 3. Utdrag ur digitala fastighetskartan (blad 11G 1e). Registrerade fornlämningar är rödmarkerade. De schakt som grävdes för den antikvariska kontrollen syns till höger om vägen i kartans nedre högra hörn. Skala 1:5000.

den här perioden, vilket resulterade i ny kunskap om framförallt den äldre järnålders begravningar i regionen. De äldsta begravningarna härrör från övergången mellan brons- och järnålder. Gravar från den här perioden har kunnat beläggas på två av de undersökta gravfälten, däribland det i detta sammanhang närbelägna RAÄ 78 vid Amsta (Simonsson 1964 och 1974). En klar majoritet av de undersökta gravarna här, liksom på de övriga gravfälten, har dock en tydlig koppling till yngre förromersk järnålder (per. III) och äldre romersk järnålder (per. IV). Det förekommer både brand- och skelettgravar parallellt, brandgravskicket dominerar dock. Bland de undersökta brandgravarna utmärker sig det förhållandvis stora antalet så kallade stekbensgravar (Sjöo 1990).

De registrerade fornlämningar som föranledde den antikvariska kontrollen utefter fjärrvärmeledningen utgörs även de till största delen av gravar och gravfält. Närmast den nya ledningen, vid Bäckstugan söder om Amsta, återfinns gravfältet RAÄ 87. Här finns 45 gravar registrerade vilka utgörs av 1 hög, 43 runda stensättningar samt en treudd. Högen är 16 meter i diameter och omkring 1,5 meter hög. De runda stensättningarna är mellan 3 och 8 meter stora och mellan 0,1 och 0,5 meter höga. Treudden är ovanligt stor, med sidor vars längd uppgår till omkring 15 meter. Treudden, liksom gravfältet i stort, är delvis illa skadad. Som så ofta här i området kan skadorna härledas till den omfattande täktverksamheten. Gravfältet är sannolikt från yngre järnålder. Treuddar är en gravform som i Mälardalen uteslutande förekommer på gravfält från den här perioden (Hyenstrand 1984).

I området mellan ledningen och åsen finns förutom det ovan beskrivna gravfältet (RAÄ 87) ytterligare två gravfält (RAÄ 74 och 77), två ensamliggande stensättningar (RAÄ 75 och 76) samt en skålgropsförekomst (RAÄ 86). Övriga upptagna nummer utgörs av stensättningsliknande bildningar (RAÄ 73, 84, 85), naturbildningar (RAÄ 82 och 264) samt ett möjligt brandmursröse (RAÄ 83). På åsen låg de nu undersökta och borttagna gravfälten RAÄ 78 (Simonsson 1964 och 1974), RAÄ 79 (Malmgren 1972) och RAÄ 90 (Malmgren 1972). Även RAÄ 80, en rund stensättning är nu mera borttagen. Huruvida den undersökts är dock osäkert (FMIS).

Norr om Amsta finns inom ett större fornlämningsområde (RAÄ 333) 29 runda stensättningar, tre kvadratiska stensättningar, en treudd, en kvadratisk stenkrets, två stensträngar, två terrasseringsringar, 11 skärvstenshögar och tre skålgropsförekomster (uppdelade på RAÄ 61-72 och 262). Dessutom finns omfattande förekomster av fossila åkerytor. Sammanlagt har 160 åkerytor registrerats. Av dessa tros 60 härröra från yngre odling (anlagda efter 1720). Ett hundratal stenröjda ytor tros ha ett direkt samband med den yngre bronsålderns och den äldre järnålders lämningar i området (FMIS).

Syfte

Den antikvariska kontrollen syftade i första hand till att skydda fornlämningar från skada samt samla in eventuella lösfynd.

Genom den antikvariska kontrollen gavs även en möjlighet att lokalisera eventuella boplatser eller gravar som inte var synliga över mark. Om fornlämning framkom fanns ekonomiska möjligheter att datera denna för att kunna sätta in den i ett större sammanhang. Med tanke på läget intill det registrerade gravfältet RAÄ 87 förväntades både gravar och boplatzlämningar kunna komma.

Genomförande och metod

Den antikvariska kontrollen utfördes som en utredningsschaktning i den sträcka där fjärrvärmeledningen planerats. Här grävdes en rad med sökschakt som varierade i längd beroende på områdets topografi. Bredden på sökschakten var 1,5 meter (en skopbredd). Där fornlämning påträffades öppnades längre schakt för att avgränsa fornlämningen i schaktens längdriktning. Schakt och anläggningar lades manuellt in på en översiktsplan i skala 1:500. De enskilda anläggningarna plandokumenterades varefter de snittades och sektionen ritades i skala 1:20. Till varje anläggning gjordes en beskrivning efter att de undersökts. Arbetet utfördes innan ordinarie schaktning varför schakten återfylldes efter undersökning.

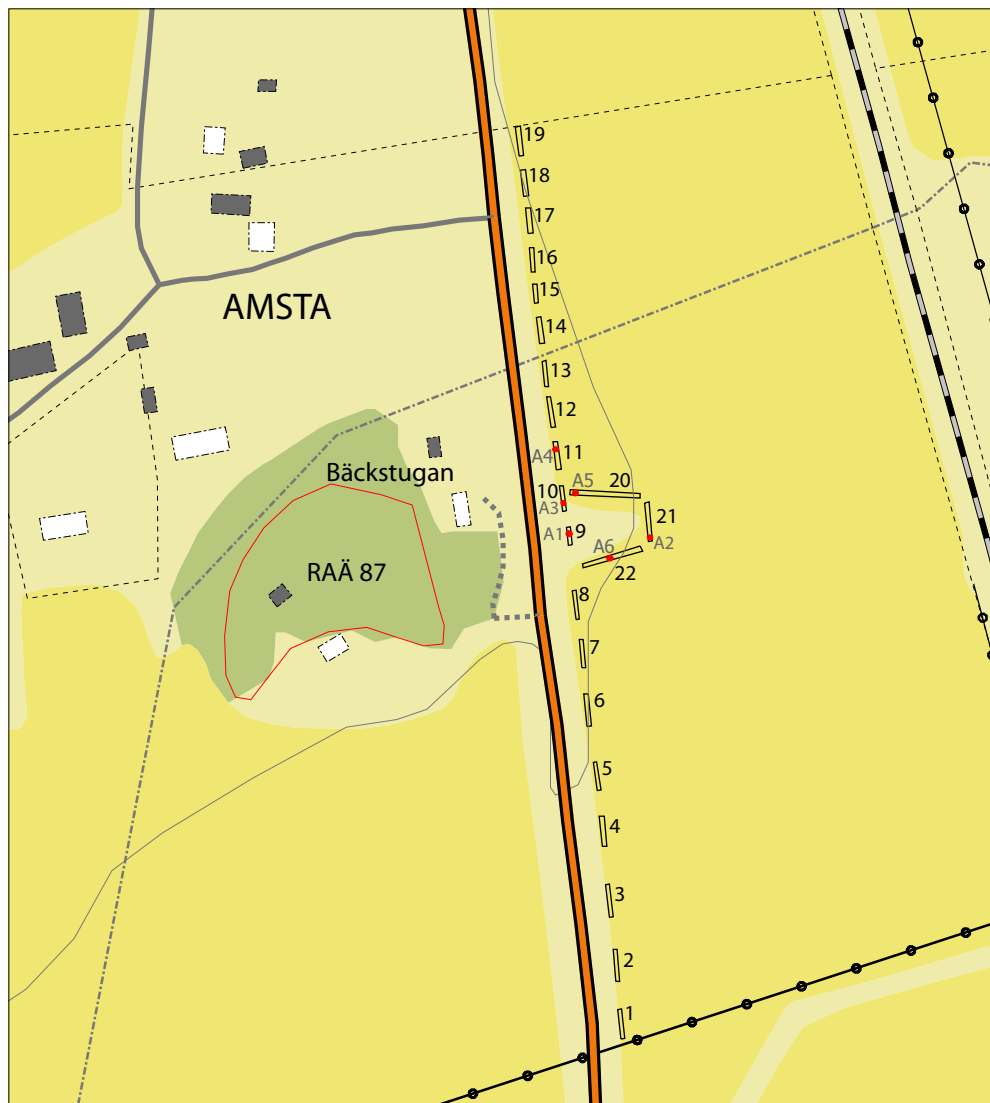
Den brandgrav som framkom på impedimentet undersöktes inte. Så fort det konstaterats att det rörde sig om en grav avbröts schaktningen på platsen och länsstyrelsen och exploatören kontaktades. Efter samråd beslöts att ledningen skulle läggas på utsidan, öster om impedimentet. Innan schaktet på impedimentet lades igen togs några brända ben från graven i syfte att datera anläggningen.

Analyser

Material från två av de undersökta anläggningarna valdes ut för ^{14}C -analys. Dels skickades brända ben från den brandgrav som framkom dels träkol från en av de undersökta boplatslämningar som påträffades i åkermark i anslutning till impedimentet. Analysen utfördes vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala.

Undersökningsresultat

Närmare 400 meter av den nya fjärrvärmeledningen berördes av den antikvariska kontrollen. Totalt grävdes 22 schakt med en sammanlagd längd av 284 meter. Längden på schakten varierade mellan 7 och 29 meter. Inom i stort sett hela den berörda sträckan grävdes ledningen ner i åkermark. Endast en kortare sträcka av impedimentsmark berördes. På och runt impedimentet, beläget mitt för gravfältet RAÄ 87 vid Bäckstugan, återfanns fornlämningar i form av en brandgrav och boplatzlämningar.

Figur 4. Schaktplan inlagd mot den digitala fastighetskartan (blad 11G 1e). De anläggningar som påträffades är markerade med röda prickar (A1-A6). I schakt 2 påträffades den ovala eldslagningsstenen, F1. Varken i schakt 2 eller i något av de närliggande schakten återfanns i övrigt några indikationer på fornlämningar. Skala 1:3000.

Brandgraven

Mitt på ett mindre impediment påträffades vid schaktningen en brandgrav, A1. På impedimentet har rikligt med större stenar lagts upp i samband med odling, speciellt utefter dess kant. Några av stenarna uppvisade tydliga tecken på att ha sprängts sönder (borrhål). På impedimentet öppnades ett omkring åtta meter långt schakt. Överst bestod fyllningen i schaktet av ett 0,1 meter tjockt vegetationsskikt. Under detta vidtog matjordsliknande, gråbrun silt. Under denna anades en samling större stenar mitt i schaktet. Endast de övre delarna av dessa togs fram. Vid handrensning intill stenarna framkom brända ben och kol som visade att det fanns en brandgrav på platsen. Vidare schaktning och rensning avbröts därför i avvaktan på besked huruvida anläggningen skulle undersökas eller inte, beroende på om ledningen kunde flyttas.

Den aktuella graven togs aldrig fram i plan varför någon närmare beskrivning av den inte gjordes. Innan schaktet lades igen togs dock några brända ben från brandgraven för att datera anläggningen. Analysen av benen visade på en datering till vendeltid.

Figur 5. Det impediment varpå vilket brandgraven A1 påträffades. Spaden mitt i bilden är placerad på graven. Fotograferat från söder. Foto: Anna-Lena Hallgren, VLM.

Boplatsanläggningar runt om impedimentet

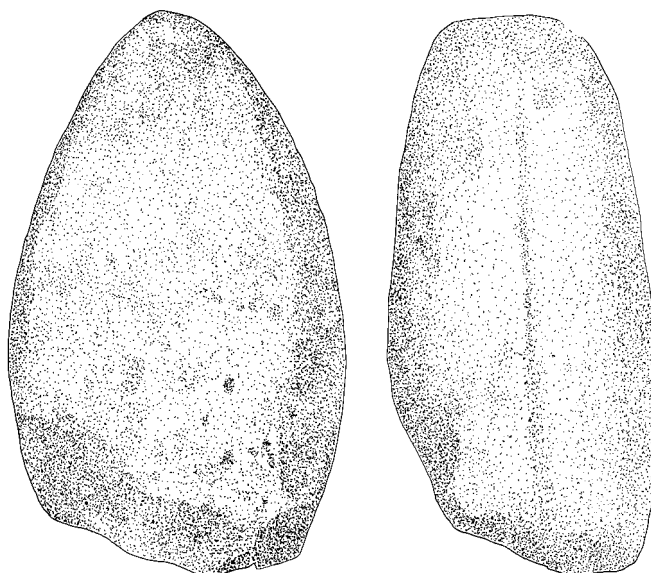
På samliga sidor runt impedimentet återfanns enstaka boplatslämningar i form av två härdar (A3 och A5), en kolfläck (A6) placerad invid ett stenblock, ett stolphål (A4) samt en kol och sotbemängd grop vars ursprungliga funktion är osäker (A2).

Gropen (A2) var i plan rund med en diameter på omkring 0,8 meter. I ytan var den relativt diffus och otydlig. Djupet på anläggningen uppgick till 0,96 meter. Gropens fyllning bestod av gråsvart, flammig, siltblandad lera. Ställvis fanns rikligt med träkol i fyllningen. Ett träkolsfragment taget från botten av gropen gav en datering till romersk järnålder.

Norr om impedimentet återfanns rester av ett tunt, diffust kulturpåverkat lager i schakt 14 och 15. I lagret fanns enstaka kolstänk och små, rundplöjda bitar bränd lera.

Fynd

Endast ett fynd har tagits tillvara från den antikvariska kontrollen. I schakt 2 påträffades en del av en oval eldslagingssten (F1) av kvartsit. Utöver denna återfanns små, rundplöjda fragment bränd lera och möjlig keramik i flera av schakten i anslutning till impedimentet. Dessa togs dock ej tillvara.

*Figur 7. Den ovala eldslagingssten, F1, som återfanns vid den antikvariska kontrollen.
Teckning: Anna-Lena Hallgren, KM. Skala 1:1.*

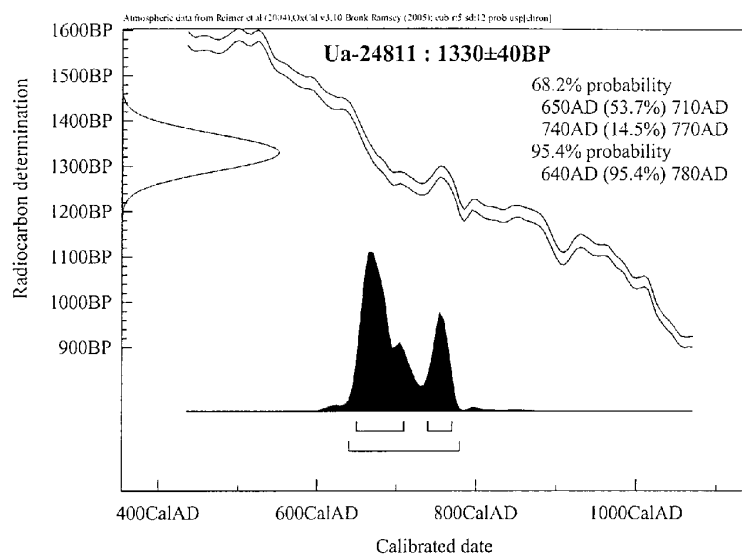
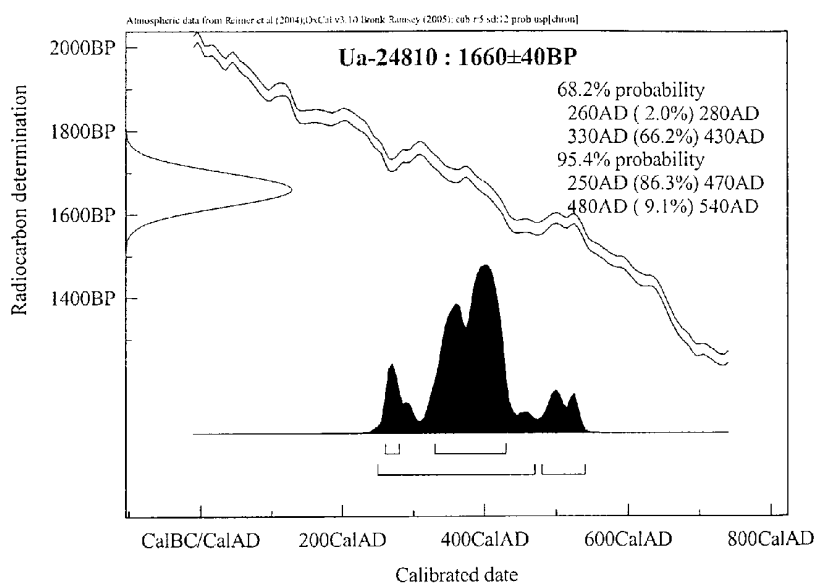
Dateringar

Brända ben respektive träkol från två av anläggningarna har analyserats vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala.

Lab-nr	A-nr	Kp	Anl-typ	Material	¹⁴ C-ålder BP	Kal 1 σ	Kal 2 σ
Ua-24810	2	1	Grop	Träkol	1 660 \pm 40	260-430 AD	250-540 AD
Ua-24811	1	2	Brandgrav	Bränt ben	1 330 \pm 40	650-770 AD	640-780 AD

Tabell 1. Resultatet från ¹⁴C-analysen.

Figur 8 och 9 (nedan). Resultaten från ¹⁴C-analysen.

Sammanfattande avslutning

I samband med att en fjärrvärmeledning skulle dras mellan Kolbäck och Hallstahammar genomförde Västmanlands läns museum en antikvarisk kontroll på delar av sträckan. Vid Amsta, norr om Kolbäck, löper ledningen förbi ett område med mycket fornlämningar. Här ansågs risken vara stor att icke synliga lämningar kunde komma att beröras av schaktningen varför länsstyrelsen tog beslut om en antikvarisk kontroll.

Vid den antikvariska kontrollen påvisades både gravar och boplatslämningar på och i anslutning till ett mindre impediment. Graven kunde med hjälp av ^{14}C dateras till vendeltid. Det impediment där graven ligger utgör den östra utlöparen av det större impediment som återfinns väster om vägen på vilket gravfältet RAÄ 87 är beläget. Avståndet mellan den nyfunna graven och gravfältet är inte mer än omkring 50 meter. Sammansättningen av gravformer på gravfältet, med en treudd och en hög tillsammans med ett stort antal runda stensättningar, antyder en datering till yngre järnålder, med andra ord samtida med den nyfunna brandgraven. Sannolikt har de ursprungligen utgjort en del av en och samma fornlämning.

En ^{14}C datering av en av de boplatslämningar som framkom i åkern utanför impedimentet visar att åtminstone delar av den förmodade boplatsen är från romersk järnålder.

Arbetet utfördes på uppdrag av MälarEnergi AB efter beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län (Lst dnr:431-2068-05, daterat 2005-03-31). Det arkeologiska fältarbetet utfördes av Västmanlands läns museum medan rapporten har utarbetats av Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen vilka övertog arbetet i april 2006.

Referenser

Linderoth, M., 1968. Rapport över arkeologisk undersökning på gravfält nr 192, Åsen 1:2, 1:3 etc Kolbäcks sn, Västmanland. Arkivrapport VLM.

Magnusson, G., 1974. Arkeologisk undersökning 1968-70. Fornlämningarna 191 och 236, två gravfält Åsen 1:2, 1:3, Kolbäcks sn, Västmanland. RAÄ rapport 1974 B33. Stockholm.

Malmgren, U., 1972. *Fornlämningar i Kolbäcks och Säby socknar*. Förteckning utarbetad på uppdrag av kulturnämnden i Hallstahammars kommun.

Simonsson, E., 1964. Rapport över undersökning av del av gravfält på Amsta 3² Kolbäck sn, Västmanland. Stencil, VLM.

Simonsson, E., 1974. Rapport, gravfält 78, Amsta 3², Kolbäck sn, Västmanland. Stencil, VLM.

Sjöo, R., 1990. *Gravfält och struktur*. Uppsats C/20 p. Inst. för arkeologi, Uppsala universitet. HT 1990.

Tekniska och administrativa uppgifter

Västmanlands läns museums dnr:	050046
Kulturmiljöavdelningens projektnr:	20-512
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-2068-05, daterat 2005-03-31
Undersökningsperiod:	2004-05-26 och 2005-06-07
Arkeologtimmar:	16 timmar
Maskintimmar:	16 timmar
Exploateringsyta:	370 + 100 löpmetrar
Personal:	Anna-Lena Hallgren
Belägenhet:	Kolbäcks-Vallby 1:93, Amsta 1:36
Ekonomisk karta:	11G 1e
Koordinatsystem:	Rikets
Koordinater:	x 6606284 , y1524707
Höjdsystem:	Rikets
Inmättningsmetod:	Manuell
Dokumentationshandlingar:	Förvaras på VLM
Fynd:	Fynden (F1) förvaras på VLM
Inventarienummer VLM:	28500

Bilaga 1. Schaktlista

Schakt	Markslag	Längd	Djup	Anmärkning
1	Åker, glaciallera	12	0,25	-
2	Åker, glaciallera	12,5	0,25	Eldslagningssten (F1) i nedre del av ploglager
3	Åker, glaciallera	13	0,25	-
4	Åker, glaciallera	12	0,25	-
5	Åker, glaciallera	11,5	0,25	-
6	Åker, glaciallera	13,5	0,25	-
7	Åker, glaciallera	12	0,25	-
8	Åker, glaciallera	12	0,2	Enstaka kolfnyk och rundplöjd br. lera (ej tillvarategen)
9	Imped. morän	8	0,15	Brandgrav centralt på impedimentet
10	Imped. morän	10	0,2	Ca 5 meter n. om imp. kant red av större stenar tvärs över schaktet. Ej avgränsat då ledningen flyttades bort från platsen. Söder om stenraden en härd som ej undersöktes.
11	Åker, glaciallera	12	0,2	Stolphål A4
12	Åker, glaciallera	12	0,2	-
13	Åker, glaciallera	10,5	0,2	-
14	Åker, glaciallera	12	0,2	Diffust, tunnt flammigt k-lager
15	Åker, glaciallera	7	0,2	Diffust, tunnt flammigt k-lager
16	Åker, glaciallera	10	0,2	-
17	Åker, glaciallera	10	0,2	-
18	Åker, glaciallera	10,5	0,2	-
19	Åker, glaciallera	12	0,2	-
20	Åker, glaciallera	29	0,2	Vattensjukt område. Större sten, delvis sprängd, nedgrävd i ö del av schaktet.
21	Åker, glaciallera	16	0,2	Norra delen vattensjuk. I s. härdgrop.
22	Åker, glaciallera	26	0,2	Mitt i schaktet, intill markfast block två kolfläckar.

Bilaga 2. Anläggningslista

Anl nr	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Anmärkning	Schakt
1	Brandgrav	ca 1,5x1,5	-	Ej undersökt	9
2	Grop	0,8 x 0,8	0,96	se beskrivning i text	21
3	Härd	0,4 x 0,4	0,15	Rund, välvgränsad,	10
4	Stolphål	0,3 x 0,3	0,2	Gråbrun, siltblanda lera. Ngd diffus och svår avgränsad både i plan o profil.	11
5	Härd	0,35	0,2	Gråsvart, siltblandad lera. Rel. kolrik	20
6	Kolfläck	1,2	0,05	Kolfläck runt sten. Stenen ställvis bränd.	22
7	Kulturlager	-	0,02-0,1	Enstaka kolfnyk, enstak bitar rundplöjd lera. Gråbrun, siltblandad lera, enstaka småsten.	14 -15

Bilaga 3. Fyndlista

Fnr	Sakord	Material	Storlek (l,b,t)	Anmärkning	Schakt
1	Eldslagningssten	Kvartsit	77 x 45 x 35 mm	-	2